

PÁRISI LEVÉL.

Páris, január, 1886.

1885. év. — A „Némi pap“ Renan urtól. — A XVI. száz történelmi nagy jele-
netei Tortorel-től és Perrissin-től. — A halottak — Rouville lelkész.)

Szerkesztő ur!

A legutóbb mult esztendő minden tekintetben megérdemli, hogy Franciaországban megenyélkezzenek róla. A politika mind itthon, mind künn elég lármát csinált és elég szenvedélyes vitákat idézett elé arra, hogy az 1885 megmaradjon emlékünkb. A választási küzdelem, mely még nincs egészen bevégezve, nagy mozgalmat idézett elő; következménye némelyekre nézve nagyon is váratlan meglepetés volt; következései még annyira bizonytalanok, hogy hatása még mindig élénk. Az a látszó nyugodtság, mely az elnökválasztásnál uralkodott, a kedélyekben némi csillapodást, a köztudatban ohajtott nyugodtságot idézett elő. Ha ez a nyugodtság megmarad és ha mindenki önmagához térve a kérdéseket komolyan nézi, felhagyva az utopiákkal, akkor az 1885. év áldásos gyümölcsöket fog teremni. Franciaországnak nagy szüksége van erre.

Az állam és egyház közti viszonyban is sok ideig látható nyomokat hagyott maga után a mult év. Az állam azt vélte, hogy — talán igen is — szigoruan kell eljárnia, midőn jelentékeny számú katholicus papnak a fizetését felfüggesztette, a kik, igazán szólva, nem alkalmazkodtak a Concordatum intézkedéseihez. Meglehet, hogy a kormány részéről talán ügyesebb eljárás lett volna, hogy némely oly tényeket ne is vegyeu tekintetbe, a melyeket tekintetbe veendőknék tartott. A katholicus papság taktikája az, hogy martyrnak tűnjék fel; s ha saját hálójába fogják meg, örömeire válik. Jobb lett volna fel sem venni apró kitéréseit s ezáltal mutatni meg neki, hogy nem félnek tőle. Mindenesetre a kormány szigoruan végrehajtotta a Concordatum alkalmazását. A közoktatási intézeteknek világiakká való tétele szakadatlanul foly; ez történik a humanus intézetekkel is, melynek a kór- és árvaházak, bölcsődék.

Az, hogy a költségvetés rendén az isteni szolgálatra előirányzott összegből nagyon sokat töröltek, a protestans egyházat is érintette a katholicusokkal együtt. A megállított arány meglehetősen helyes, de az intézkedés mégis érzékenyebben sújtja a protestansokat, mint a katholicusokat. A protestans cultus számára megállított egész összeg jelentéktelen csekélység a katholicus cultus számára megállit-

tott milliók mellett: a protestans egyház költségvetésében kis törlesnek is nagy következése van, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy a protestans papok számára nincs casuale és hogy a protestans ekkleziákban a papok nagyobb részének nincsen papi laka. A költségvetési bizottmány nem tartotta szükségesnek, hogy tekintetbe vegye a tett megjegyzéseket s ezáltal megrongálta a protestans szerényebb egyházakat.

Ha az 1885. év nem volt kedvező a protestans egyház hivatalos budgetjére, fájdalom, teljesen gyászos volt a protestans lapokra nézve. A halál szele kiválóan azokat a lapokat érintette, melyek a szabadelvű eszméket képviselték. Julius hóban a „Journal du protestantisme français“ czimű lap hat évi fennállás után megszűnt. Ezt a lapot különösen az egyház terén való kibékülés érdekében alapították. Meglehet, hogy azok a bátor emberek, a kik alapították s hat évig sok tehetséggel szerkesztették, illusioban éltek fáradozásuk következményei iránt. Annyi bizonyos, hogy az eredmény nem felelt meg várakozásuknak. A lapnak mégis volt eredménye. Sokan nagyon sajnálják, hogy az alapítókban nem volt több kitartás. A lapnak példája annyival hasznosabb és hatásosabb volt, mert a szerkesztőségi bizottmány lutheranusokból és kalvinistákból állott.

December 31-én megszűnt a „Renaissance“, a reformált egyház legrégibb vallási lapja, akár e néven, melyet 1871. óta viselt, akár „Lien“ név alatt, ez a lap egy félszáz óta állott fenn, sőt még tovább, ha beszámítjuk az „Annales protestantes“ és a „Revue Protestante“ czimű folyóiratokat, melyeket Coquerel Károly ¹⁾ alapított és a melyek a Lien megelőzték.

Az öreg Coquerel, Coquerel Athanas és István, rendre igazgatták és szerkesztették ezt a lapot, melyet még a leghévesebb ellenségek is méltányoltak. A Coquerelek lapja e hosszú idő folytában mindig bátran, őszintén, nagy felvilágosultsággal és tudománytal is védelmezte a szabad protostans eszméket. Mindig tárt tribun volt, hol komoly és öntudatos emberek mindig szót emelhettek a vallásos öntudat szabadságának és méltóságának érdekében. Ha az egyházi szabadelvűség számításba vehető tényező, azt ennek a lapnak köszönheti. S az orthodoxok azért voltak kénytelek némileg mérsékelni erőszakoskodásaikat, mert a Lien és Renaissance mindig kitette őket a közméltatlankodásnak. Ha a kormány néha kikelt a párisi consistorium autoritarius tagjainak üzemre ellen, azt a szabadelvű protestansok a Coquerelek lapja erélyes ellenzésének köszönhetik. S hogy ez órában is kevesebb zavar van az egyházban s hogy a szabadelvűek jogait legalább részben elismerik és tisztelhetlen tartják onnan van, mert e lap a részre állva, bátran megállotta a maga

¹⁾ Coquerel Károly a testvére volt Athanasius Coquerelnek; theologiai tanulmányokhoz kezdett, de nem végezte be: de mégis szorgalmasan tanulmányozta a kereszténység történelmére vonatkozó kérdéseket. 1819-ben alapította az „Annales protestantes“ czimű egyházi lapot. Rövid megszakadás után a lap újból megjelent „Revue protestante“ cziműn. Később a „Lien“ folytatta az előbbi két lap vállalatát. Coquerel Károly több munkát adott ki, melyek közt legjelentékenyebb a „Histoire des pasteurs du desert“ czimű.

helyét. Fontos szolgálatot tett az egyházi téren és a szabad gondolkozás mezején; a szabadelvűeket biztatta, bátorította és emelte. Előre erőszkolta az orthodoxokat, figyelmesekké tette őket sok kérdésre, újjal mutatott elméletük gyenge oldalaira s kényszerítette, hogy tanaikat megrostálják.

A polemia hevessége mellett is az orthodoxok felfogták, értették ellenfelek értékét és becsülték. Egyikök, a midőn a Renaissance megszűntét jelentette, így végezte jelentését: „Emnek a lapnak, melyhez oly sok törekvés és küzdelem csatlakozik, hosszú multjára nem tekinthetünk mi, annak határozott ellenei, a nélkül, hogy tiszteletünket ki ne fejezzük ezen emlékek iránt.“

A Renaissance-al egy napon szűnt meg egy más egyházi lap, a „Alliance liberal“. Ez a lap Genfben jelent meg, de Franciaországban is sok olvasója volt. Tizenhat évig bátor és eszes védelmezője volt a liberalis eszméknek a francia protestansok közt Svecizban. Genfben különösen sokat tett az egyházi lúthar szélesítésére, melyet a „Reveil“ félszeg ideáival egyre korlátolni törekedett.

Tehát három, még pedig nem jelentéktelen közlönye szűnt meg a szabadelvű protestántismusnak az 1885. évvel. Ha helye volna, talán érdekes lenne e tény okait vizsgálni; de szokott értesitésem köréhez igen hosszú lenne. Keveset mégis szólok róla. Nekem úgy tetszik, hogy legelsőbbben is az általános ok, hogy azok az eredeti okok, a melyekért ezek a lapok alapítottak, ma már nem léteznek egészen, vagy legalább nagyon sokat módosultak. A helyzet sokat változott; sok eszmével, elmélettel, egyházi, dogmatikai és bölcselmi nézettel véglegesen felhagytak az emberek, egészen új társadalmi, egyházi, vallási, sőt erkölcsi nézetek keletkeztek még olyanoknak is a fejében és öntudatában, a kik azoktól leginkább őrizkedtek. Nem szeretik többé a régi formákat sem a napi sajtóban, sem a társulatok kormányzásában. A szenvedélyes viták és polemikák lejártak. Ideje, hogy oly tért keressünk, melyen anélkül, hogy szabadságunkról, egyéniségünkéről, egyéni öntudatunkról lemondjunk, találkozhatunk a protestans eszmék minden felekezeti megkülönböztetés nélkül való terjesztésének munkájában. Ez új helyzet levén, új közlekedési közlönyök kelleneek. Nekem úgy tetszik, hogy ez történt. Régóta panaszkodnak az emberek, hogy a Renaissance nem ad elég ruganyosságot keretének; azt óhajtották, hogy zárja be a bírálóit korát. A másik oka a három lap megszűnésének az lehet, hogy az új eszmék közlönyt találtak magoknak Párison kívül. Nîmes városa állott az élére ennek a mozgalomnak, hol két év óta egy „La vie chrétienne“ ezimű lap jelenik meg, mely úgy látszik, hogy beállott az eszméáramlatba; ez még nem egészen elég arra, a mit a viszonyok igényelnek; de legalább jó uton vagyunk. Nehány nappal ezelőtt azt jelentették Nîmesből, hogy egy másik lapot akarnak kiadni, ez utóbbi lap a protestans eszméknek kiválóan népszerű egyházi, politikai, közgazdasági közlönye akar lenni.

Ez a legjobb decentralisatio. A nîmesi kezdeményezésen kevésbé bámulhatunk, ha meggondoljuk, hogy Gard departement a

francia protestantizmusnak nagy központja, s hogy Nimesben magában nagyon sok kitünő pap van, kiknek emlékében él jeles elődök Vincent Sámuel, kinek „Melanges“ czimű lapja ismeretes volt egész Franciaországban, sőt a külföldön is ezelőtt félszázaddal.)

November vége felé jelent meg Renan urnak új könyve, melyről az utóbbi napokban nagyon sokat beszéltek. Czime: „Le prêtre de Némi“. A szerző arra figyelmeztet, hogy ez egy történelmi dráma, mely folytatásául tekintendő a korábban „Caliban“ és „Leau de jeunesse“ czimeken megjelent bölcselmi dialogusoknak. Ezt a sajtószereű drámát egy hosszú bevezetés előzi meg, melyben Renan ur olvasóinak tudtokra adja, hogy mi a czélja e munkájával. Gondolatát így fejezi ki: „E munkában egy, a héber messianismushoz hasonló gondolatot akartam kifejezni, azt a gondolatot, hogy a vallásos és erkölesi haladás a tudatlanságnak és gonoszságnak ismételt győzelmei ellenére is végre diadalmaskodni fog.“ Ez világos, azonban kár, hogy a dráma elolvasása után az ember meglepetve látja, hogy a lefolytatott cselekvény körülbelül éppen az ellenkezőjét tanúsítja annak, a mit a szerző be akart bizonyítani. Renan ur egyébiránt meglehetősen megszokta az ellenmondásokkal játszani. Egyébiránt a dráma tartalma rövid kivonathban a következő: Egy régi hagyomány szerint, melyet Strabo megemlít, a Diana papja, a Némi-tó partján, közel Alta-Longához, csak úgy juthat a papsághoz, ha elődét saját kezével megöli. Antistius el akarta törölni ezt a véres szokást s a nép által pappá tétette magát. Miután pappá lett, meg akarta tisztítani a vallást, s az emberáldozatokat megszüntetni stb. Nem viseltetik heves gyűlölettel a rómaiak iránt, kik Alba-Longát legyőzték, s arra törekszik, hogy eszméivel honfitársai megbarátkozzanak, de azok a durva szellemek, a kikre hatni akar, nem értik meg; s a helyett, hogy méltányolják jó czélzatait, bűnök tartják. A mérsékeltek azzal vádolják, hogy a vallást csökkenté azáltal, ha a régi hagyományok ellen kételyeket támaszt a lelkekben. A nép megutálja, mert a nép ragaszkodik babonáihoz. Az arisztokratia conservatív szelleménél fogva ellene van. A demagogia egyszerűen azért gyűlöli, mert pap. A polgárság ez osztályait a drámában személyek ábrázolják, kik között foly a párbeszéd, melyben a cselekvény lebonyolódik. A templom szolgálói rabszolgákat hoznak, hogy azok az istennőknek feláldoztassanak; Antistius feloldozza a rabszolgákat. Egy aya pénzt hoz, hogy azon áldozat tétessék beteg gyermekeéért; An-

1) Mióta levelezünk e sorokat írta, a párisi szabadelvű protestánsok „Le protestant libéral“ czim alatt már új lapot indítottak a Renaissance helyébe. Örömmel jelezük e tényt, mert habár a Coquerelek jeles lapjának missioja teljesítve is s a szabadelvűek létjogosultsága és jogai a francia ref. egyházban elismerve, de már a mit nehéz küzdelem árán kivívtak, annak már csupán a fontartásáért, de meg a szabadelvűségnek a továbbfejlesztéséért is szükséges, hogy közlönyük legyen. Teljesen egyetértünk azonban levelezőnkkel abban, hogy egy szabadelvű közlönynek nem elég csupán a bíráltnál maradni s vitákra fektetni a fősúlyt, hanem főleg építő irányban kell hatnia, a mily irányban törekszünk mi is folyóiratunkkal hazánkban a vallási liberalizmus ügyének szolgálni. Szerk.

tistius elutasítja stb. Antistius reformatori törekvései kevés sikere miatt elveszti reményét; átlátja, hogy nem értették meg; hogy a nép nem akar felvilágosulni, mert durva babonáiban él; s maga is hajlandó azt kérdezni, hogy vajjon a tévedés nem jobb-e, mint az igazság. E közben Alba-Longában mindenki akarja a háborút a rómaiak ellen, mert mindenki párt azt hiszi, hogy az ő javára lesz. Antistius nem örömet, de véghez viszi azokat a szertartásokat, melyeknek a háboru megkezdését meg kell előzni. Az általános elégedetlenségben Casca megfojtja Antistius-t s helyébe Diana papjává lesz; a régi hagyomány teljesül. Igen, de Carmenta nevű Sybilla is meggyilkolja Cascat, s később lelkesültségének hevében, hirdeti az igaznak és jónak diadalát a tévedés és hazugság felett. Azonban a bűn mégis győzelmeskedik, a dolgok a szokott módon kezdenek folyni.

E könyvben még inkább, mint a „Caliban“-ban és a „l'Eau de Jouvence“-ban, a bölcselmi és erkölcsi eszmék közé igen sok politikai eszme van vegyítve. Bár Alba-Longa az esemény színhelye Romulus korában, mégis látható, hogy a dráma személyei a mi kortársaink, s a politika a mi napi politikánk: az albanok, a francziák és Romulus rómaiak a németek és azok a személyek, a kik a drámában beszélnek, Renan ur különböző incorporatioi. És éppen azért szolgáltatott, a termékeny író ez utolsó munkája alkalmat oly sok vitára és annyi, néha homlokegyenest ellenkező bírálatra. Ez azért van, mert a „le Prêtre de Némi“ oly nagyon ellenkező eszmék halmazát, melyek rendre egymásután diadalmaskodni látszanak.

Némelyek ebben a szerző hitének tényét látták; mások a legkeserűbb és nyersebb pessimismust fedezték fel benne. Mások azt hitték, hogy az egész munka csak nagyszerű változata annak a scepticismusnak, a melyet Renan ur teljes virtuozitással játszik. Részéről azt hiszem, hogy mindezekből van egy kevés benne. Tekintetbe véve Renan urnak a gondolkozásban való aristokratizmusát, nem meglepő, ha kissé pessimista s nagyon is scepticus, midőn már is számos művei eredményét vizsgálja. Másfelől lehetetlen, hogy értelmi és erkölcsi értékénél fogva ne higgye a jónak és igaznak diadalát; csak-hogy megszokásból úgy ír, hogy néha öntudatlanul elárulja legbensőbb czélzatait, czért mondom, hogy előbeszédében kijelentette célját, a jó és igaz diadalának a feltüntetését. Hisz maga így szól: „Antistius mindig örökké feltámad, hogy örökösen hasztalan fáradozzék, s végre is bukásai felérnek egy győzelemmel. Hagyjátok, hogy ez a szelid képzelgő végezze be szomorú munkáját, s hogy kérjen „bocsánatot Istentől és az emberektől azért, hogy jót tett, egykor „valahol és valamikor megvalósul a mit akar.“ Ennek már van egy értelme, de mégis úgy látszik, hogy csak szójáték. Mindenesetre a Sisiphus kövéről szóló régi historia. Egy oly ember, ki mindig legyőzetik, s végre győzedelmeskedik. Ez nagyon is különös. Sjegyezzük meg, hogy itt általánosítanunk kell: tehát van egy eszme, mely mindig legyőzetik és a mely végre mégis győzedelmeskedik. Már egyszer megmondtam, hogy az emberi szellemnek izletesebb és erősitőbb táplálék kell, mint a Némi pap bölcselmi képzelődései.

— Azok között a művészi, történelmi és irodalmi nagybecsű munkák között, melyek az 1885. évben megleptek, az elsők közé, hanem a legelsőnek, számitandó kétségkívül az, melynek címe: „Les grandes Scènes historiques du XVI. Siècle.“¹⁾

Ez a munka azon metszeteknek új, fac-similis kiadása, melyeket az események korában két oly metsző készített, kiknek az utóbbi időkig csak neveik voltak ismeretesek, a nélkül, hogy tudni lehetett volna, hogy honnan kerültek s hol munkálkodtak. Azok a jelenetek, melyeket Tortorel és Perissin előállítottak, csaknem kizárólag a vallási háborukra vonatkoznak. Például a Poissy találkozás“, a „Vaissy gyilkosság“, s „Nimesi öldöklés“ stb. Mindenik metszetet egy igen világos, nagyon tudományos felvilágosító jegyzés kíséri, mely jegyzéseket korunk kiváló írói, például Reville a College de France, Nicolas a Montaubani theologiai kar tanára és Bordier, kinek vezetése alatt jelenik meg a „la France protestante“ második kiadása stb. Végül Franklin ur, a Mazarine könyvtár őrje, rendezte a második kiadást, a mire öt évi szorgalmas nyomozást fordított. Igazságtalanság lenne még nem neveznem Ehrmann urat, ki mindenik jegyzetet kiváló díszítványokkal látta el. Annyi áll, hogy a címzett munka oly kötet, a melyben a művészet, tanultság és magas műveltség ritka arányokban egyesültek. Az eredeti munka — mondhatni — megtalálhatatlan volt, s mikor történetesen vagy egy teljes példány közeldadásban előfordult, kétezer frank mesés áron kelt el. Tehát Franklin ur kiváló szolgálatot tett nemcsak a protestánsok iránt, kikről azt mondják, hogy ez a munka családi könyvük, hanem a művészetnek, a történelemnek és minden jóízűeknek.

Fennebb azt mondtam, hogy a „grandes Scènes historiques“ szerzőiről és a metszetek közzétételének módjáról semmit sem tudtak határozottan valójában, csak néhány év óta tudjuk hiteles okmányokból, hogy Tortorel meg Perissin lyoniak voltak. S csak most közelebbről fedezett fel Bordier és Dufour Genfben némi okmányokat, melyek azt tanúsítják, hogy Tortorel és Perissin Genf-be menekültek s ott voltak 1569-ben. Genfben metszették tehát a „grandes Scènes historiques“-okat egy Castellini nevű németalföldi kereskedő költségén, a ki sógorával és üzlettársával Vignonnal hasonlóan Genfbe telepedett le. Ez a két üzlettárs és sógor adta Tortorelnek, Parisinnak és egy Challeux nevű másik metszőnek a metszetek tárgyait; még pedig — a mint Casseli mondja — hosszas utánjárás után, hogy szemmel látó tanuk tanúsításait szedhessék össze. Tehát menekültek, hasonlóan menekült hitfeleik között akarták megörökíteni a rajtok elkövetett kegyetlenségek emlékét, s a világnak képből felmutatni azokat a jeleneteket, melyeket az emberi szellem nem tartana valószínűeknek.

¹⁾ A munka teljes címe ez: Les grandes scènes historiques au XVI. Siècle. reproduction fac-simile des gravures exécutées au Cours des événements par Tortorel et Perissin, publiée sous la direction de M. Alfred Franklin, administrateur adjoint de la bibliothèque Mazarine, 1. vol. in. fol. Paris, libraire Fischbacher.

— December elején a párisi egyház elvesztette papjai legöregeb-
bikét. Rouville urat. Negyvennégy évig volt Párisban, hol rendre ba-
tignolesi hivatatos pap, Paschoud Márton helyettese, azután a Szent-
Antoin külvárosban segédpap, végre a fogházak lelkésze volt 1860
óta. Sokszor volt kénytelen igazságtalanságokat tünni, a melyekkel
a párisi Consistorium orthodoxyája illette; de mindig nyugodtságot
és mérsékeltséget tanusított azokkal szemben. Sokszor hallottam,
hogy egy vagy más tény miatt magánosan panaszkodott, de a tár-
sas élet külvizonyaiban mindig békülékeny volt. Különösen, mint a
fogházak papja tett kiváló szolgálatokat. Sohasem is jó nyilvános-
ságra az a sok jó, a mit ebben a nehéz küldetésében tett, a mely
küldetés kiváló szellem és szívbeli tulajdonságokat igényel. Rouville
urban mind megvoltak azok a tulajdonságok, a melyek a szeretet
és odaadás hivatásának betöltésére szükségesek.

CHARRAUD D.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori iróktól.)

Ártalom.

A ki másnak árt, bizonyos homályos felelősséget vállal magára. Jelszava ez: Tégy rosszat, bármi történjék is azután! Önmagát is kockáztatja azon veszélyben, melybe mást belédönt; mert a boszu láncolata váratlan eseményeket idézhet elő. A gonosz ember öröme irtózatos. Előtte e kifejezés: annál rosszabb reá nézve! azt jelenti: annál jobb reám nézve! *Hugó Victor.*

Három kevés és három sok árt leginkább az embereknek: sokat beszélni s keveset tudni, sokat pazarolni s kevéssel birni; sokat hinni magafelől és keveset érni. *Saphir.*

Vannak növények, melyek minket megmérgeznek, — vad állatok, melyek felfalnak, — és tehetségek, melyek reánk nézve veszélyesek. *Rousseau.*

Ártatlanság.

Az ártatlan élet mentségünk, s ha holtig kell szenvedni, annál hatásabb az engesztelő áldozat. *Hegner.*

Az ég a sir éjéből világosságra hozza az ártatlanságot. *Schiller.*

Az ártatlan öröm szeret innepélyesen kielégülni, de a vétek a sötétség barátja; s az ártatlanság és titokszerűség soha együtt hosszszon nem időztek. *Rousseau.*

Az ártatlanság örömet bocsátkozik vizsga alá. *Corneille Tamás.*

Nem lehet az életben mindig oly gyermek tisztán maradnunk, mint arra legbensőbb szózatunk tanít. *Schiller.*

Árulás.

Simán foly a viz, ha mély a folyó, de árulást rejt egyszerű színe; a róka nem ugat, ha lopni indult. *Shakespeare.*

A ki az övéit elárulja, velem is hasonlót tenni készen áll. *Richer.*

Az ember az árulást felhasználja, de az árulót gyűlöli. *Hagedorn Fr.*

Kiknek az árulóra szükségök van, kárhóztatják; s mindazok, kik másnemű gonoszténynyel híresedni akarnak, ettől irtóznak. *Petrárka.*

Közi: Kiss Mihály.